

Hangodi László

**Almád: monostoralapítás és az első két
évszázad története (1117-1301)**

***Fejezetek az almádi Boldogságos Szűz Mária
és Mindenszentek bencés apátság történetéből
(Monostorapáti, Veszprém megye/ex Zala
vármegye)***

2012

**MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD**

A kolostor északnyugati, legépebben maradt falcsónkja

Hazánkban a XII. századig tartó gyakorlat szerint csak az uralkodók, az érsekek és a püspökök alapítottak kolostorokat. A XII. század elejétől egyes világi előkelők is szerzetesi egyházalapításba fogtak és példájuk követésre talált. E magánkegyúri apátságok elő- és mintaképeül a német *Eigenkirche* szolgált. A világi főúr általában a saját birtokközpontjában építtette fel magánmonostorát, azt tartozékaival, hozzá rendelt birtokaival, javadalmaival egyetemben saját tulajdonaként kezelte. E monostorok szerzetesi közösségének előljáróját, az apátot az alapító, később a fenntartó kegyúr helyezte méltóságába és iktatta be javadalmaiba, az illetékes megyéspüspök csak a szerzetesi egyház felszentelésének és ellenőrzésének jogával bírt.

Az alapítót és a későbbi kegyurakat a monostortemplomban dísz ülő- és sírhely illette. A magánmonostorokat elsősorban abból a célból építtették, hogy az alapító nemzetség családjainak temetkező- és halotti kultuszhelyeiként működjenek. Az ilyen típusú apátságokba helyezett szerzetesi közösségek kiemelt feladata volt az elhalt nemzetségi tagok lelki üdvéért való szüntelen imádság.

Ebben az időszakban a magyarországi monostorokat kizárólag a bencés szerzetesrend népesítette be, mint 1142-ig – a ciszterciek megjelenéséig - az egyetlen idehaza működő szerzet.¹

A középkori Magyarországon összesen 91 ismert monostor épült. Ebből 28 a bencés, 9 a premontrei, 3 a cisztercita szerzetesrendhez, míg 3 az ágostonos kanonokrendhez tartozott, 3 pedig világi prépostság volt. A többi, 46 rendház esetében a rendi hovatartozásuk nem ismertes.² Az első magánmonostor Zselicszentjakab, 1061-ben épült Somogy megyében. Alapítója és építtetője Győr nembeli Atha ispán volt. A XII. század elejétől folyamatosan zajlanak a magán-monostoralapítások.³ Az alapítások célja valamennyi esetben az örök üdvösség elnyerése volt.⁴ A magánalapítások sorában a legkorábbiak egyike az almádi Boldogságos Szűz Mária és Mindenszentek bencés monostor a Veszprém megyei Monostorapáti község keleti határában, az Eger-patak völgyében, a Boncsos-tető egyik északi oldalfennsíkján.

A Balaton-felvidék jelentős területének korabeli főúri birtokosa az Atyusz nemzetség. A

A kolostor északkeleti része

nemzetségből való Atyusz és fivére Miske, elhunyt apjuk még 1115 körül tett rendelkezése értelmében, 1117-ben Almádon megalapították a Szűz Mária és a Mindenszentek oltalmába ajánlott nemzetségi magánmonostorukat:

„...én, Atyusz Miska testvéremmel egyetemben atyánknak, Bándnak, a nagy tisztességű férfiúnak törekvése és előzetes rendelkezése, valamint igen készsége akarata szerint, az ő lelkének orvoslására és a mi bűneinknek a lerovására, nemkülönben az összes hívők lelkének megújítására a Boldogságos mindenkor Szűz Istenszülő Mária és az összes szentek tiszteletére monostort építettem a fentebb mondott püspökségnek az egyházmegyéjében azon a helyen, melyet Almádnak neveznek.”⁵

Az egyház 1121. évi felszentelésekor kiadott alapítólevél szövege, annak teljes terjedelmében fennmaradt egy későbbi, 1420-ban készített átiratban. Az oklevélben kifejeződik az alapítónak a monostor létrehozására irányuló szándéka, részletesen felsorolja az új apátságnak adott szolgálónépeket, birtokokat, javadalmakat és liturgikus felszereléseket. Az oklevelet II. István király pecsétje hitelesítette.

Ebből az időszakból az almádi alapítólevélén kívül csak 9 nemzetségi monostor (Baracska, Borsmonostor, Bozók, Csatár, Lébény, Madocsa, Mórchida, Százd, és Zselic) alapító oklevele maradt fenn.⁶

Az apátság a mellette már létező Almád faluról kapta a nevét. Mint Holub József írja: *„Ez később elpusztult helység Hegyesd vidékén feküdt, s neve az „alma” szó származéka, abból képzett helynév. Az Atyusz nemzetség birtoka volt, amelyet egy alkalommal Almád nemzetségnek is neveztek, egyik tagját pedig, Bándot, Almádinak. Amikor 1117-ben Bánd fia Atyusz a testvérével Miskával együtt atyjuk lelki üdvére, az ő rendelkezése szerint, itt monostort alapított, már lakott hely volt.”⁷*

Még 1117 előtt, az öregedő Bánd mester második felesége „domina Genuru”, Gyönyörű úrnő feltehetően maga is ösztönözte agg férjét a monostoralapításra. Bánd halála után szentföldi zarándokútra, Jeruzsálembe indult. Elindulása előtt különböző intézkedéseket tett, amelyekről az alapítólevélben Atyusz is megemlékezik:

„Az a gazdaságot, melyet Válusnak neveznek, Gyönyörű asszony, a mostohaanyám adta a monostornak lelke üdvösségéért, amikor Jeruzsálemben ment, méghozzá hat szolgacsaláddal és egy ekével, meg két szőlővel, s ugyanannyi szőlőművessel. Ennek a gazdaságnak a határa Zsid falutól kezdődik, innét a nagy út egészen Tomaj falu határaiig húzódik; Tomaj falutól a völgy egészen annak a hegynek a csúcsáig húzódik, melyen van egy Zala felé eső hársfa, a herceg útja határolja.”⁸

Így tehát az almádi apátság birtokokkal történő felruházásában az első tényleges lépést Gyönyörű asszony tette. Talán már 1115 táján, de Bánd halála után 1117-ben már biztosan ő az az első donátor, aki nem jövőbeni birtokígérvényt tesz, hanem tényleges donációra kerít sort a majd csak 1121-re felépülő Szűz Mária monostor javára.

A monostoralapításra II. István király uralma idején, Máté veszprémi püspök adta ki az építési engedélyt. Az építkezések 1121-ig tartottak, az új apátságot Nána veszprémi püspök szentelte fel. Mint az alapítólevél fogalmaz a monostor:

„befejezést és felszentelést nyert az Úr ezer-százhuszonegyedik esztendejében, a tizenharmadik indikcióban, mikoron az epakták száma nulla, a konkurrenské öt volt, az első holdciklusban, a felszentelést pedig a tisztelendő Nána veszprémi püspök püspökségének harmadik esztendejében végezte el, a fentebb mondott István király áldott uralma idején, uralkodásának ötödik évében.”⁹

A ceremóniára feltehetően ősszel került sor. Az apátság patrocíniuma kettős: Boldogságos Szűz Mária és Mindenszentek. A magyarországi Mária-ünnepkör évente számos alkalommal emlékezett meg Jézus édesanyjáról. Az almádi monostor kettős titulusa arra enged következtetni, hogy a Mindenszentek ünnepnapjához legközelebb eső Mária-napok valamelyike lehetett a felszentelés és az apátsági templom búcsújának a napja. A két szóhajóható időpont október 16-a, Mária tisztaságának ünnepe, vagy november 21-e, azaz a Mária bemutatása a templomban ünnepnap.

Hazánkban az ismert patrocíniumú középkori templomok legtöbbjének Mária a védőszent-

je, számszerint 96 esetben. A Mindenszentek mint középkori templomcím 31 esetben fordul elő.¹⁰ Beata Maria Virgo, a Boldogságos Szűz Mária mint az almádi apátság, s egyben a vidék legkorábbi név szerint ismert egyházvédőszentje hamarosan követendő például szolgált a nyugati Balaton-felvidék templomi patrocíniumválasztási gyakorlatában. Az elkövetkező évtizedekben az Istenanya oltalmába ajánlották például a tapolcai, kővágóörsi, ecséri és alsódörgicsei plébániatemplomokat is. Ezek között a kővágóörsi templomot feltehetően az almádi monostort is alapító Atyusz nemzetség valamelyik, név szerint nem ismert tagja építtethette ugyanúgy magánegyházként mint Atyusz és Miske az almádi apátságot.¹¹

Az apátság szertartási eszközökkel és kegyzerekkel való ellátottsága kiemelkedik a korabeli bencés monostorok sorából. Almád templomi kincsei között olyan számban voltak különféle aranszáliszövésű miseruhák, kelyhek, keresztek, tömjénezők s más szertartási eszközök, hogy ezek mennyisége és pénzben kifejezhető értéke jócskán felülmúlta I. András király 1055. évi tihanyi kolostoralapításáról készült oklevelének kincsjegyzékét. De Almád kincstárának gazdagsága még a pannonhalmi bencés kolostor 1093-ból ismert kincsösszeírásával is versenybe szállhatott volna.¹² Az almádi alapítólevélben ezzel kapcsolatban így szól Atyusz:

„...a monostort azonban ezekkel az egyházi ruhákkal ékesítettem. Van tizenöt darab alba, közülük kettő aranyhímzéssel készült; öt dalmatika, közülük kettő aranyhímzésű; hat szubtile, kettő közülük arannyal hímzett; tíz kazula, közülük öt aranyhímzésű; tizenöt kappa, közülük hat aranyhímzésű; tizenegy stóla, közülük öt aranyhímzésű; manipulus úgyszintén tizenegy; oltárterítő tíz, közülük három aranyhímzésű; húsz oltártakaró, közülük hét arannyal hímzett; tizenhárom oltárnál használt kéztörlő, közülük öt aranyozott; három arany kereszt, közülük egy nagynak ezüst a talpa; két körmeneti kereszt ezüstözött rúddal; hét zászló; két ezüst vánkös, a harmadik arany; hat kehely, közülük egy arany; ezüst és aranyozott cső; négy gertyatartó, közülük kettő réz; két aranyozott réz kézmosótál és egy réz korsó; egy ezüst és egy

*réz tömjénező; kilenc kárpit, közülük öt szövetből, négy bársonyból; két lenvászon kárpit; két oltár előtti lenvászon lepel; öt szőnyeg.*¹³

891 év távlatából izgalmas feladvány elképzelni az almádi apátság építészeti elrendezését. Hely- és terepismeret nélkül a fennmaradt csekély falrészletek vizsgálata alapján nem könnyű eligazodni a mai terepen, amit a későbbi korok kincskeresőinek tevékenysége is alaposan átrendezett.

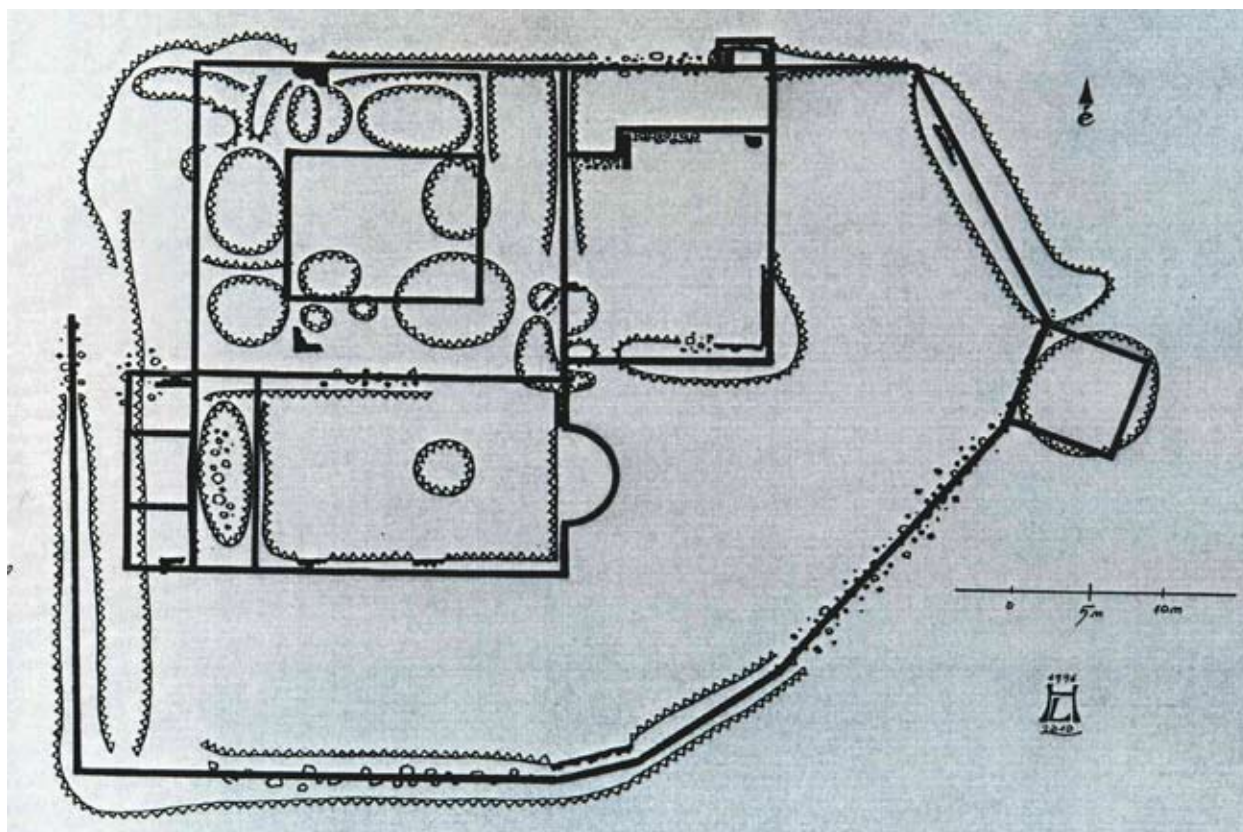
A korabeli bencés kolostorok jó részét a IX. század idején készült Sankt Gallen-i kolostorterv alapján építették. Ez az idealizált kolostori struktúra a központi épületrészek; a templom, a lakó- és közösségi épületek, a kerengő, a betegház, a vendégház mellett megjeleníti a kiszolgáló építményeket is; a műhelyeket, a raktárakat, az istállókat és kocsiszíneket, valamint a kertet. A legkorábbi bencés kolostorokat nem ritkán még fából építették. Az almádi monostor a királyi alapítású tihanyi, zalavári és somogyvári apátságokhoz hasonlóan már kőből épült.¹⁴ A kolostorok építészeti rendszere a XI-XII. század fordulóján azonban még egyáltalán nem egységes. Mint legközelebbi analógiának, a tihanyi bencés apátságnak a fennmaradt kriptája a monostortemplomról tulajdonképpen semmit sem árul el. A zalavári belül tágas, félköríves szentélyzáródású Szent Adorján bencés monostortemplomról, annak két- vagy háromhajós elrendezéséről, továbbá XI. századi eredetéről Giulio Turco itáliai hadmérnök 1560-as évekbeli felmérési rajza szintén hallgat.¹⁵

Az almádi apátság utóbbi egy évben bejárhatóvá tett rommezeje azonban mégis sok mindent megmutat. Ami biztosnak látszik: mindenképpen háromhajós, háromszentélyes, kettős nyugati homlokzati toronnyal és előcsarnokkal épült egyház volt. A főszentélyt borító magas omladékhalom nem teszi lehetővé annak eldöntését, hogy az félköríves vagy egyenes lezárású volt-e? Az azonban egyértelműen megfigyelhető, hogy a mellékhajók egyenes külső zárófalú és egyenes belső lezárású elrendezéssel épültek. Az emeletes lakónégyszög a monostortemplom északi oldalához csatlakozott. A nyugati szárny az egyértelmű alapincézetség nyomait mutatja. A quadrum északnyugati sarkán álló

Az apátság pecsétje

mintegy 5 m magas falcsont a cellárium keresztboltozatának maradványait őrzi, látható az emeleti helyiség járófelületének kevés nyoma is. A falban háromszög alakú gerendalyukak nyílnak. A fal anyaga tört bazalt, kevés téglával vegyesen. A lakónégyszög keleti szárnyához kívül egy észak-déli tájolású, hosszabb, téglalap alakú épület alapfalai csatlakoznak, az építmény végében jó állapotban megmaradt és a kerítőfalra kívülre nyúló latrinával s annak tisztítónyílásával. Az épületben az apátúri rezidencia, esetleg betegház vagy zarándokszállás sejthető. Az egész együttest jól követhető kerítőfal alapfalmaradványai övezik. A keleti szakaszon középtájt egy kapuépítményre, esetleg kaputoronyra utaló mélyedés és alapfalak mutatkoznak. A kolostorudvar a templomtól déli irányba egészen tágas, feltehetően itt keresendő a szerzetesek hajdani temetője.¹⁶ Az apátság templomának alaprajzi elrendezése közeli hasonlóságokat mutat a zselicszentjakabi, a bátmonostori, a boldvai, a csoltmonostori, Erdélyben pedig az ákosi és a harinai egykori bencés monostortemplomokkal, illetve templomromokkal.

Az apátság alaprajzi vázlatja

Ez, a nyugati toronypárral és a tornyok közötti előcsarnokkal épített háromhajós, kereszt-hajó nélküli bazilikaforma a XII. században alaptípusává vált a magyarországi bencés rendi építészetnek. Az alaprajztípus németországi eredetre mutat vissza.¹⁷

Az almádi alapítólevél a monostorépítési munkálatokra is értékes adalékokkal szolgál. A monostor törzsvagyományának szánt és az apátságának adományozott birtokok és szolgálónépek között olvasható 4 olyan szigligeti köfajtó család, akiknek az volt a feladata, hogy a monostori építkezésekhez a szükséges kőanyagot és mészhabarcsot biztosítsák.¹⁸ (Szentpétery Imre 1927 362.o., Entz Géza – Gerő László 1958, 22-23.o.) A mai Balatonberény területén pedig 6 olyan, amúgy szőlőműveléssel foglalkozó háznépet rendeltek az almádi monostor fennhatósága alá akik azt a feladatot kapták, hogy az apátság tetőzetét javítsák és tartják karban.¹⁹

A monostoralapítást elhatározó Bánd mester eredeti elgondolása szerint hatalmas bir-

tokadományt szánt a felépítendő apátságának: szántóföldek, legelők, rétek, szőlők, malmok és halászhelyek mellett 100 szolgálcsaládot, 100 kancát, 24 nehézket és 20 szőlőt. A monostornak szánt javairól még életében úgy rendelkezett, hogy azokat fele-fele részben vigyázza a két testvér Atyusz és Miske, s majd ha az apátság felépül, akkor e javakat adják át annak. A monostor elkészültéig követendő jószágigazgatási útmutatások Bándra utalva, de Atyusz tollbamondásában az alapítólevélben így nyertek megfogalmazást:

„Halálos ágyán atyánk a szántóvetők és a szőlőművesek közül száz szolgálcsaládot adott ennek az egyháznak, valamint ugyanennyi igavonót, huszonnégy ökörökét is, húsz szőlőt, mindezen dolgoknak a felerésze haldokló atyánk átruházása folytán rám maradt, hogy mindaddig, míg az egyház építése befejeződik és felszentelést nyer, ezt a felerészt ugyanezen egyház javára én tartsam meg, felét hasonlóképpen fogyatkozás nélkül atyánk parancsára testvérem őrizze meg hűségesen ugyanezen egyház számára. Azt a részt tehát, melyet hűségesen megtartottam az egyháznak, tudniillik

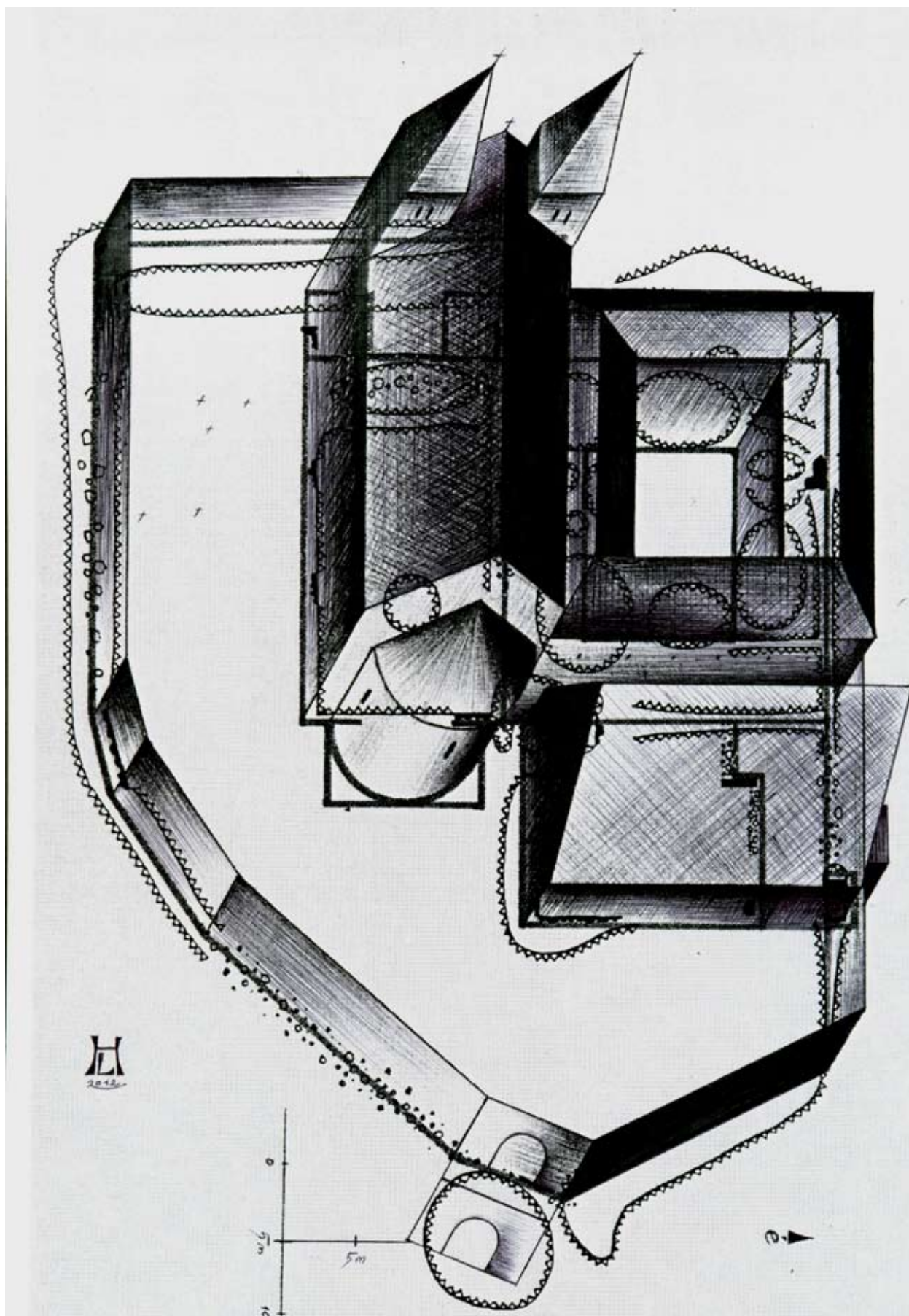
az ötven szolgacsaládot a tizenkét ökörökével, továbbá az ötven kancát és tíz szőlőt, atyánk rendelkezése szerint az ő halála után ennek az egyháznak örök birtoklásra átadtam.”

Atyusz az 1121. évi monostorszenteléskor átadja a megőrzött atyai birtokok órá bizott részét. A monostor névadó településén Almádon a szántóföldek, a kaszálók és a legelők mellett az apátság fennhatósága alá került 8 szolgacsalád, 12 szabados család, 6 szőlő és 6 szőlőműves, 3 család szücs, 3 család pék, 2 család szakács, 2 család harangozó, 4 darab nehézeke, továbbá 2 malom az Eger-patakon. A következő és Almádhöz legközelebb fekvő adománybirtok Szigliget volt. Az apátság itt kapott a legelőterület és a berek mellett 6 háznép szolgát, 3 eke szántóföldet, 70 betöretlen kancát, 100 szilaj marhát, 1 malmot, továbbá azt a már említett 4 családot, akiknek a feladata: „*debent effodere lapides et parare cementa ad quelibet opera monasterii*”, vagyis követ fejteni és habarcsot készíteni a monostor építésének mindenféle munkájához.²⁰ Ez a legkorábbi hazai történeti adat, amely az építkezések kivitelezésével kapcsolatos szolgálatokra utal.²¹ A másik, szintén Balaton-parti birtoktest Kövesden terült el, amely vagy a mai Csopak területébe olvadt hasonló nevű falut jelentette, vagy a mai Aszófő község déli határában, a török-magyar végvári harcok koráig létezett Kövesd falut takarja. Itt 4 szolgacsaládhoz, 2 szabados családhoz, 2 eke földhöz és 100 szilaj marhához jutott az almádi apátság.²² Ugyancsak ezen a vidéken, valahol Csopak, Balatonarács és Paloznak térségében létezett Magyaré falu.²³ Magyarén 4 szolgacsalád, 4 szabados család, 5 szőlő 5 szőlőművelővel és 2 eke szántóföld meg egy balatoni halászóhely illetve a monostort. A következő szolgálónép- és területadomány az innen nem túl távoli Vöröstó faluban: 6 szolgacsalád, 5 szabados család, 2 kápolnavivő család, 4 szőlő 4 szőlőművessel és 3 eke föld volt.

A többi adománybirtok már távolabb, Zala megye belső területeire estek. Süly faluban, az azonos nevű folyó partján 8 szolgacsaládot, 4 eke földet, 100 kancát, 200 szilaj marhát és 200 juhot nyert Almád monostora.²⁴ Ez a település Récse és Bakónak táján lehetett.²⁵ Bér falu nyilván Zalabért jelenti, ahol 5 szántóvető családot,

1 szőlőt és szőlőművest, 1 eke földet és tavat kapott az apátság. A Mihály nevű birtok lokalizálása meglehetősen bizonytalan. Jelentheti a Sümegtől nyugatra található Mihályfát, de a Nagykanizsa vidéki Miháldot is. Mihályon 8 szolgacsaláddal, 5 szabados családdal és 4 ekényi földdel gyarapodott az almádi monostor. A legtávolabb fekvő birtokrész a Somogy és Baranya megye határán fekvő Terecsény volt, ahol 4 szolgacsaládot, 5 szabados családot meg 2 eke földet kapott az apátság. Mindez összesen 53 szolgacsalád, 33 szabados család, 4 kőfejtő-, 3 szücs-, 3 pék-, 2 szakács, 2 harangozó és 2 kápolnavivő család, 16 szőlő és ugyanannyi szőlőműves, 21 eke föld, 4 nehézeke, 3 malom, 1-1 halászóhely és tó, valamint 400 szilaj marha, 200 juh és 170 kanca. E javak, mint látható több tekintetben is jelentősen meghaladják azt a mennyiséget, amelyet Atyusznak, az atyai rendelkezés értelmében a monostor elkészüléséig kellett kezelni, majd átadni. Az 50 szolgacsalád helyett 53, a 10 szőlő helyett 16, az 50 kanca helyett 170, nem is beszélve a szabadosokról, a különféle kézművesekről és egyéb javadalmaikról. Vagyis Atyusz már eleve megtoldotta az atyai örökrészként 5 éven át gondozott birtokrészeket.

Atyusz mester a megőrzött és átadott atyai örökség mellett, a saját kezelésű szerzeményi birtokaiból is jelentős adományt tett az almádi monostornak. Az apátságnak adományozta: Pécsely, Szöllős (*ma Balatonszöllős - HL*), Kövesd, Györök (*ma Balatongyörök-HL*), Berény (*ma Balatonberény-HL*), Boronka, Bothoy (*mindkettő a mai Fonyód térségében - HL*), László, Nádasd, Páka, Kispáka falvak és a bennük lakozó szolgálónépek egy részét. Pécselyen 4 szolgacsaládot, 2 szőlőt és szőlőművest, és 4 eke földet, Szöllösön pedig 2 szőlőt ugyanannyi szőlőművessel kapott a monostor. A kövesdi birtokadomány 6 szolgacsaládot, 3 szőlőt és szőlőművest meg 3 eke szántóföldet és 1 erdőt tett ki. Györökön 4 szolgacsaláddal, 6 szőlővel és szőlőművessel, 2 eke földdel és 100 birkával gyarapodott az apátság. „*Ibidem ultra Balatinum predicto predio recte est opposita*”, a Balatonon túl, éppen az előbb mondott gazdasággal átellenben Berényben 6

Az apátság tömegrekonstrukciós vázlata

szőlőműves családot 6 szőlővel kapott Almád monostora. A Berénnyel szomszédos Boronka faluban 12 halászcsaládot rendelt Atyusz az almádi monostorhoz, egy Fonyód határában húzódó halászhelyre: „*ubi etiam est insula latissima ad eandem piscationem pertinens*”, azaz ahol: van egy igen terjedelmes, ugyanezen halászhelyhez tartozó sziget is. Bothoy faluban 9 szolgál- és 3 szakács családdal, 1 szőlővel és szőlőművessel, meg 1 csősz családdal gyarapodott az apátsági szolgálóépek sora. Ugyanitt kapott a monostor 200 disznóolat is. László faluban 2 szolgálcsaládot, 1 eke földet és erdőt, Nádasd faluban 3 szolgálcsaládot, 2 eke földet, cserjéseket és 2 halászhelyet kaptak az almádi bencések. Páka birtokon 9 szolgálcsaládot, 6 szőlőt ugyanannyi szőlőművessel, 3 eke földet és 1 malmot, a szomszédos Kispákán pedig 3 szolgálcsaládot és 2 eke szántót tett ki Atyusz bőkezű adománya. E két falu lakói különleges szolgáltatást is végeztek:

„*ezen az előbb mondott két birtokon a mostani és a jövőbeni vendégek ezzel a szolgáltatással tartoznak, hogy mindegyik háztartás köteles adni évente hat viaszpogácsát és mindegyik falu egy négy araszos méretű vödör mézet. Kieszközöltem, hogy a vendégek ugyanezen falvainak tizedeit az előbb mondott király (II. István - HL) kegyelméért a megyés püspök az előbb említett monostornak (Almádnak - HL) adja.*” Mindezeket felül, mint Atyusz fogalmaz: „*adtam a Dunán egy olyan halászhelyet is, melyet közönségesen tanyának hívnak.*”

Impozáns tehát Atyusz saját szerzeményi birtokadományozása: 40 szolgálcsalád, 12 halászcsalád, 3 szakács háznép, 1 csősz család 26 szőlőműves és ugyanennyi szőlő, 17 eke föld, 1 malom, több erdő, 4 balatoni és dunai halászhely, 100 juh és 200 disznóól. A donáció tulajdonképpen megduplázta az atyai végrendekezésben előírt birtokmennyiséget. Dr. Szentpétery Imre, az almádi alapítólevél felfedezője és első publikálója így fogalmaz 1927-ben:

„*Ogiuz (Atyusz – HL) adománya, még ha a Bánd adományát beleérténők is, mindenesetre igen gazdag; ő a monostor igazi alapítója.*”²⁶

Atyusz testvére Miske ugyanannyi birtokot és más javakat kapott apjától kezelésre a monostor felépültéig, de 1121-ben semmit sem adott át ezek közül. Egyetlen szolgálcsaládot, egyetlen eke földet sem. Ennek oka ismeretlen, de mindenképpen Bánd végrendekezése súlyos megsértésének tekinthető.²⁷

Az almádi alapítólevél végén egy átokformula szerepel arra az esetre, ha valaki vétene az alapítók eredeti szándékai ellen:

„*Miképpen tehát fentebb említést nyert, atyánk, valamint én és öcsém építettük ezt a szent csarnokot, ebből kifolyólag ezeket elhátározván kimondjuk, hogy akik csak rokonaink vagy egyéb leszármazóink közül ennek a szent háznak fentebb mondott vagyontárgyaiból bármit elvonnának, vagy kegyetlen birtoklással valami erőszakot alkalmaznának, e királyi hatalommal megerősített írás szerint legyenek elmarasztalva, miképpen az előbb nevezett király egész országának színe előtt szólva ezt az ítéletet erősítette meg azok felett, hogy az ilyen vakmerők a királyi felség elleni merénylők ítéletét és büntetését szenvedjék el, és e világban ne eszmélhessenek fel megigazulva, örök átoknak legyenek alávetve és a rettentő ítélet napján számot adni álljanak a mindenható Isten színe előtt, valamint a Boldogságos Istenszülő Máriáé előtt, akinek a gyámkodására és védelmére lett bízva ez a ház, s akinek a tiszteletére építették.*”²⁸

Az almádi alapítólevél két példányban készült. Az oklevél egyik példánya a veszprémi püspöki székesegyház sekrestyéjébe került, a másik hártya az apátságban maradt és évszázadokon át a monostor levéltárában vigyázták.²⁹ A diplomát bár az uralkodó pecsétjével látták el, de valójában a központi királyi írószervhez nem volt semmi köze. Dr. Gerics József professzort idézve:

„*Az almádi oklevélnek központi királyi írószervhez nincs köze, mert akkor még kezdetleges szervezetű és működésű királyi kancellária sem volt. Az oklevél meg is mondja, hogy II. István parancsára a veszprémi püspök írta és erősítette meg királyi pecséttel. Itt tehát a veszprémi scriptorium termékével van dolgunk.*”³⁰

Az alapítólevél vélhetően egészen 1441-ig volt meg Almádon. Ebben az évben a korabeli beháborús viszonyok közepette egy súlyos fegyveres támadást szenvedett el az apátság. A rajtaütés áldozata lett a monostori könyvtár és oklevéltár is.³¹

1121-től az almádi monostor az Atyusz nemzetség temetkezőhelyeként szolgált. Az alapító-
nak és utódainak mindig megmaradt az a joga, hogy templomukban temetkezzenek. E jog a *ius hereditarium*. Ennek teológiai alapja az a hit volt, ami szerint az elhunyt személy a halálától kezdődően az utolsó ítélet napjáig már semmit sem tehetett saját üdvözülése érdekében, ezért közbenjárókra volt szüksége. Ezt az apátságban élő és imádkozó szerzetesektől, valamint a monostortemplomban elhelyezett szent ereklyéjétől várhatta. A szerzetesek és az adott szent is lehettek az elhunyt pártfogói. Ebből kifolyólag a nemzetség tagjai pont ezért igyekeztek a monostortemplomokban az oltárhoz, az abban elhelyezett szent ereklyéjéhez közel nyughelyet biztosítani maguknak.³² Az Atyusz nemzetség tagjai is így nyertek nyugvóhelyet az almádi monostortemplom szentélyeiben és hajóiban, s jónéhányan még biztosan ma is ott nyugszanak, már akiket nem találtak meg a XVIII-XIX. századi kincésások.

Az almádi apátság felszentelése után 53 évvel, az annak idején a rábízott atyai örökséggel furcsa módon eljáró Miske comes fia, István, megpróbálta részlegesen helyreigazítani elhalt apja dolgát. 1174-ben III. István király engedélyével végrendelkezett. Az uralkodó korábban kelt jóváhagyásával átadott a monostornak több kisebb birtokrészt és egynéhány szolgálócsaládot, amelyek nagyapja, Bánd rendelkezése értelmében már 1121-ben Almádot illették volna, Több birtokrészt, földet és szolgálócsaládot hagyományozott a monostorra, de ezek mennyisége jóval elmaradt attól, amit apjának még 1121-ben kellett volna átadni az almádi apátság részére. István birtokadománya Almád faluban 1 eke föld, 2 háznép szolgál, 4 libertinus család és 2 malom. Keszi faluban adott 1 eke földet 2 háznéppel, Sigla birtokon pedig 1 eke földet 2 szolgálócsaláddal.³³

Miske fia István végrendelete III. István király engedélyével a királyi udvarban foglaltatott írásba.³⁴ Az eljárás tanúi voltak: Lukács esztergomi érsek, István csanádi püspök, Makarius pécsi püspök, János veszprémi püspök, Péter egri püspök, Ompud bán, Lőrinc királyi udvarispán, Ruben, Fulco, Cubano és Pongrác ispánok, illetve Becen királyi jegyző.³⁵

Az Atyusz nemzetséghez tartozó Sal comes 1227-ben keletkezett végrendeletéből ismerjük az almádi monostor első apátját Benedeket. A monostorbéli szerzetesek dékánja ugyanekkor Chabas (másnéven Chumba) volt.³⁶ Chabas személye mást is elárul. A bencés monostorokban a dékánok száma a rendházban élő szerzetesek létszámával függött össze. Minden tíz szerzetes fölé helyeztek egy dékánt, aki az apát munkáját segítette.³⁷ Chabas dékánon kívül 1249-ből Cumba almádi dékánt ismerjük, majd 1272-ben Kolumbán dékánt említi egy oklevél.³⁸ Ezekben az időpontokban az apátságban tehát legalább 10, esetleg ennél néhány fővel több szerzetes alkotta a kolostori lakóközösséget.

Az 1241-1242. évi tatárjárás pusztításai nem tudjuk, hogy elérték-e az Eger-völgyet és az almádi apátságot. Erre utaló okleveles említés nincs, ám egyes helytörténeti kiadványok és kisebb publikációk állításai szerint, 1242 március elején, IV. Bélát üldözve egy Dalmácia felé előretörő, Kádán vezér alárendeltségébe tartozó tatár seregrész végigrohanta e vidéket is.³⁹

A tatárjárást követő időszakban, 1249 és 1272 között Miklós apát irányította a szerzetesi életet az almádi monostorban. Az apátság kegyurai ekkor Atyusz nembeli Dénes fia Bánd, továbbá testvérei; Dénes és Miske.⁴⁰ Ezekben az években kezdte oklevélkibocsátó működését az almádi konvent mint hiteleshely. A hiteleshelyi tisztségviselők között volt a már említett Miklós apát, Cumba dékán és Kolumbán dékán, továbbá János apátsági kulcsár, a borospincék felügyelője.⁴¹ Az almádi apátságban hosszú éveken át szolgáló János, a Balaton környékének első, név szerint ismert borászattörténeti figurája.

1273-ban Dama volt az almádi monostor apátja.⁴² 1274 nyarán Herman követte Dama

Az apátság még feltáratlan romterülete

apátot.⁴³ Herman apát, az almádi monostor kegyurával Atyusz nembeli (III.) Bánddal együtt, 1274 nyarán szentföldi zarándokútra készülődött. Az induláshoz elnyerték IV. (Kun) László király engedélyét.⁴⁴

A IV. László uralkodása idején a belháborús harci események az almádi monostort sem kerültk el. A környék a két nagy ellenlábás, Csák Péter nádor és Kőszegi Péter veszprémi püspök érdekszféráinak az ütközőzónájában feküdt. A megismétlődő pusztítások nyomán az apátságban a szegénység ütött tanyát.⁴⁵ A monostor elszegényedése olyan szintre jutott, hogy 1282-ben Balázs almádi apát megjelent a veszprémi káptalan előtt, ott panaszt tett és segítséget kért. Balázs apát, hogy gondoskodni tudjon szerzetesei étkeztetéséről és a megrongálódott apátság helyreállításáról, a monostor egyik Balaton-felvidéki birtokát, Peszej falut eladta egy veszprémi kanonoknak és testvérének.⁴⁶ Nem elképzelhetetlen, hogy a helyreállítási munkák mellett esetleg bővítették is a monostori épületegyüttest.⁴⁷

Az Árpád-kor végén az almádi monostor kegyurai Atyusz nembeli Bánd fia Csaba comes, Bánd fia Bánd és Péter fia László comes

voltak.⁴⁸ A korabeli magyar öröklési jog szabályai szerint a kegyúri jogokat minden egymást követő nemzedékben fel kellett, de legalább is fel lehetett osztani a nemzetség felnőtt kort elért férfiai között.⁴⁹ A század utolsó éveire az Atyusz nemzetség elszegényedett. 1296-ban Konrád apát volt az almádi rendházfőnök. A nemzetségtagok tőle kérelmezték, hogy megélhetésük érdekében ők is eladhassanak egy monostori birtokot.⁵⁰

III. András király uralkodásának utolsó éveiben és halálakor az almádi apáti tisztséget Domonkos, majd Henrik viselték. 1301. július első napjaiban már biztosan Henrik volt Almád apátja.⁵¹

A XIV. század sok újdonságot, változást és eseményt hozott Almád bencés szerzetesközségének is.

Rövidítések jegyzéke:

- Anjou-k. Ot. (I.): Anjou-kori Oklevéltár – Documenta res Hungaricas Tempore regum Andegavensium Illustrantia I. 1301-1305 (Szerk.: Kristó Gyula). Budapest-Szeged, 1990.
- Békefi Remig (1907): Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban (In: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III.). Budapest, 1907.
- Bilkei Irén (1987): Bilkei Irén: Hiteles helyek Zalában (XIII-XVI. század). In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak, és puszták a Dunántúlon (XI-XIX. század). Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1987.
- Bilkei Irén (2010): Bilkei Irén: Hiteleshelyek a veszprémi egyházmegyében a középkorban és a kora újkorban (In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére). Szerk.: Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010.
- Csánki Dezső (III.): Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897.
- Cselenkő Borbála (2006): Cselenkő Borbála: Szerzetesrendek az Árpád-kori Zala megyében (In: Zalai Kismonográfiák 9.). Szerk.: Frankovics Tibor. Zalaegerszeg, 2006.
- Entz Géza – Gerő László (1958): Entz Géza – Gerő László: A Balaton környék műemlékei. Budapest, 1958.
- Fejér György (III/2.): Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis: Tomi III. Vol. 2. Budae, 1829.
- Fejér György (VI/2.): Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis: Tomi VI. Vol. 2. Budae, 1830.
- Fügedi Erik (1991): Fügedi Erik: Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor (In: Századok 1991 125. évf. 1-2 szám. Szerk.: Pál Lajos). Budapest, 1991.
- Györffy György (1997): Árpád-kori oklevelek 1001-1196 Chartae Antiquissimae Hungariae (Főszerk.: Györffy György, szerk.: Soóky Andrea). Budapest, 1997.
- Holub József (1933): Holub József: Zala megye története a középkorban I. Zala megye községeinek története (Kézirat). Pécs, 1933.
- Holub József (1937): Holub József: Az Atyusz nemzetség (In: Turul 1937. 3-4. szám, 51. kötet). Szerk.: Czobor Alfréd. Budapest, 1937.
- Holub József (1960): Holub József: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt (In: A Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950-1960). Szerk.: Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960.
- Jakubovich Emil (1924): Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. I. Miske ispán fia István végrendelete 1164-ből (In: Levéltári Közlemények 1924). Budapest, 1924.
- Marosi Ernő (1996): Marosi Ernő: Bencés építézet az Árpád-kori Magyarországon. A „rendi építőiskolák” problémája (In: Mons Sacer (I.) 1996).
- Mons Sacer (I.) 1996: Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve I. (Szerk.: Takács Imre, társszerk.: Szovák Kornél, Monostori Martina) Pannonhalma, 1996.
- Pallas (III.): A Pallas Nagy Lexikona III. Budapest, 1893.
- Paradisum plantavit (2001): Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon – Benedictine Monasteries in Medieval Hungary (szerk.: Takács Imre). Pannonhalma, 2001.
- PRT (XII/B): A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B. (Szerk.: Sörös Pongrácz) Sörös Pongrácz: Az elenyészett bencés apátságok. Budapest, 1912.
- Rupp Jakab (1870): Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve I. Pest, 1870.
- Szentpétery Imre (1923): Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 1. füzet. Budapest, 1923.
- Szentpétery Imre (1927): Szentpétery Imre: Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából (In: Magyar Nyelv 23, 1927). Budapest, 1927.
- Szentpétery Imre - Borsa Iván (1961): Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet 2-3. füzet (1272-1290). In: Magyar Országos Levéltár kiadványai II. (Forráskiadványok 9.) Budapest, 1961.
- Valter Ilona (2000): Valter Ilona: Egyházszervezés, kolostorok, templomok a 11-13. században (In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére). Főszerk.: Vándor László. Szombathely, 2000.
- Wenzel Gusztáv (XII.): Wenzel Gusztáv: Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus – Árpád-kori Új Okmánytár, Tizenkettedik kötet (1270-1301). Budapest, 1874.
- Zalai Oklevéltár (I.): Zala vármegye története. Oklevéltár I. 1024-1363 (Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula). Budapest, 1886.
- Zsiray Lajos (1963): Zsiray Lajos: Az almádi bencés apátság (In: Műemlékvédelem VII. évf. 1963, 2. szám. Főszerk.: Gerő László). Budapest, 1963.
- Zsk. Ot. (V.): Zsigmondkori Oklevéltár V. (1415-1416) In: A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. - Forráskiadványok 27. (Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette: Borsa Iván) Budapest, 1997.

Jegyzet

(Endnotes)

- 1 Hervay F. Levente O. Cist.: A bencések és apátságok története a középkori Magyarországon (In: *Paradisum plantavit* 2001) 465.o.
- 2 Fügedi Erik (1991) 38.o.
- 3 Valter Ilona (2000) 63.o.
- 4 Fügedi Erik (1991) 40.o.
- 5 Szentpétery Imre (1927) 362.o., *Paradisum plantavit* (2001) 559.o.
- 6 Fügedi Erik (1991) 39.o.
- 7 Holub József (1933) 8.o.
- 8 Szentpétery Imre (1927) 364.o., *Paradisum plantavit* (2001) 560.o.
- 9 Szentpétery Imre (1927) 362.o., *Paradisum plantavit* (2001) 559.o.
- 10 Keszthelyi Sándor-Keszthelyiné Sragner Mária: Magyarországi középkori templomok tájolósa (In: *Az Országépítő* 2012/1. számának melléklete). Budapest 2012, 6-7.o.
- 11 Mezösiné Kozák Éva: A kővágóörsi evangélikus templom (In: *Művészettörténet-Műemlékvédelem*. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok, szerk.: Lövei Pál). Budapest 1993 43.o., 47-48.o.
- 12 Entz Géza – Gerő László (1958) 23.o.
- 13 Szentpétery Imre (1927) 364.o., *Paradisum plantavit* (2001) 561.o.
- 14 Entz Géza – Gerő László (1958) 22-23.o., Zsiray Lajos (1963) 77.o.
- 15 Marosi Ernő (1996) 136.o.
- 16 Helyszíni terepbejárások és felmérések: Hangodi László-Szilaj Rezső 1991-1996, Hangodi László-Búzás Gergely 2012
- 17 Marosi Ernő (1996) 138-139.o.
- 18 Szentpétery Imre (1927) 362.o., Entz Géza – Gerő László (1958) 22-23.o.
- 19 Szentpétery Imre (1927) 363.o., *Paradisum plantavit* (2001) 560.o.
- 20 Szentpétery Imre 1927 362.o., *Paradisum plantavit* (2001) 559-560.o.
- 21 Entz Géza – Gerő László (1958) 22.o.
- 22 Szentpétery Imre (1927) 362.o., *Paradisum plantavit* (2001) 560.o.
- 23 Csánki Dezső (III.) Zalavármegye, 80.o.
- 24 Szentpétery Imre (1927) 362.o., *Paradisum plantavit* (2001) 560.o.
- 25 Csánki Dezső (III.) Zalavármegye, 102.o.
- 26 Szentpétery Imre (1927) 362.o., 367.o., *Paradisum plantavit* (2001) 560-561.o.
- 27 Cselenkó Borbála (2006) 27.o.
- 28 Szentpétery Imre (1927) 364.o., *Paradisum plantavit* (2001) 561.o.
- 29 Szentpétery Imre (1927) 369.o.
- 30 Gerics József: A krónikakutatás és az oklevéltan határán (A 90. krónikafejezet kritikájának egyes módszertani vonatkozásairól). In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. LXXVIII. évf. 3. szám (Főszerk.: Szauder József). Budapest 1974, 287.o.
- 31 Békefi Remig (1907) 210.o.
- 32 Fügedi Erik (1991) 55.o.
- 33 Fejér György (VI/2.) 412.o. (*Extractus Diplomatum Variorum (Testamentum)*), dokumentum sorszám nélkül – HL), Jakubovich Emil (1924) 156.o., Holub József (1960) 185.o., Györffy György (1997) 76-77.o.
- 34 Györffy György (1997) 138.o.
- 35 Fejér György (VI/2.) 413.o. (*Extractus Diplomatum Variorum (Testamentum)*), dokumentum sorszám nélkül – HL), Szentpétery Imre (1923) 35.o., Györffy György (1997) 77.o.
- 36 Kercselich Ádám Boldizsár (Baltazar Adam Krčelić): *Historia Episcopatus Zagradiensis*. Primae tomus. Zágráb é. n. (1760 körül) 321.o., Fejér György (III/2.) 105-106.o. (dokumentum sorszám nélkül – HL), Rupp Jakab (1870) 270.o., PRT (XII/B) 314.o., Holub József (1937) 61.o.
- 37 Pallas (III.) 84.o. (Benedek-rendiek)
- 38 PRT (XII/B) 314-315.o.
- 39 Czuczor Sándor: *Tapolca városkörnyék kronológiája I. rész. Az őskortól 1301-ig* (In: *Tapolcai füzetek* 1. Szerk.: Tóth József). Tapolca 1984, 28.o.
- 40 PRT (XII/B) 314.o., Békefi Remig (1907) 209.o., Bilkei Irén (1987) 344.o., Bilkei Irén (2010) 60.o.
- 41 Zalai Oklevéltár (I.) 70.o. 50. dok., PRT (XII/B) 314-315.o., Békefi Remig (1907) 209.o., Bilkei Irén (1987) 344.o., Bilkei Irén (2010) 60.o.
- 42 Zsk. Ot. (V.) 239.o. 793. dok., *Paradisum plantavit* (2001) – Almád, 478.o.
- 43 Szentpétery Imre – Borsa Iván (1961) 97.o. 2519. dok., Zsk. Ot. (V.) 239.o. 793. dok., 690.o. (Név- és tárgymutató)
- 44 Holub József (1937) 62.o., Szentpétery Imre – Borsa Iván (1961) 97.o. 2519. dok.
- 45 PRT (XII/B) 315.o.
- 46 Wenzel Gusztáv (XII.) 377.o. 314. dok., Zalai Oklevéltár (I.) 93.o. 64. dok.
- 47 Helyszíni terepbejárások, fal- és habarcsvizsgálatok. Hangodi László, Szilaj Rezső 1988-2011
- 48 Zalai Oklevéltár (I.) 92.o. 64. dok.
- 49 Fügedi Erik (1991) 46.o.
- 50 Zalai Oklevéltár (I.) 92.o. 64. dok.
- 51 PRT (XII/B) 315.o., Anjou-k. Ot. (I.) 67.o. 60. dok., Zsk. Ot. (V.) 241.o. 793. dok.